

L'exili de 1939 dels mataronins

JOSEP XAUBET
HISTORIADOR

1. Introducció

El diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans ens diu que l'exili és:

1 1 m. Expatriació, voluntària o forçosa, especialment per motius polítics. *Fou condemnat a l'exili.*

1 2 m. Lloc on viu la persona exiliada.

1 3 m. Obligació de viure fora d'un lloc, lluny d'una persona, que hom enyora.

2 m. Sojorn obligat fora de la pàtria.

Per tant, l'exili és el fet d'abandonar, voluntàriament o per la força, un territori que hom identifica com la pàtria. Ressaltem que és una expatriació, un abandonament de la terra dels pares, de la terra i de la comunitat que hi viu; és a dir, la pèrdua del lligam amb comunitat social amb qui un hom ha conviscut tota la vida: parents, amistats, veïns, compatriotes...

L'altre element a destacar és la voluntarietat o no d'aquest abandonament. L'exili generalment sol obeir a motivacions polítiques. En el cas de l'exili de 1939, la voluntat dels exiliats es veié forçada perquè abandonessin la seva terra i es refugiessin en territori d'un altre estat per lliurar-se de les represàlies que portava implícita la derrota a la guerra. En aquest cas també és lícit anomenar els exiliats com a refugiats de guerra.

Un altre cas específic d'exili que també es donà l'any 1939, és el que es dona quan un govern abandona el país on gaudeix del

poder executiu per tal de constituir-se en govern a l'exili i reclamar la seva legitimitat des de l'exterior.

Encara que normalment es refereix a l'exili com una situació personal, el terme també s'utilitza quan un grup humà (sovint grups ètnics o nacionals) abandona el territori que identifica com a propi, situació a la qual hom s'hi pot referir amb els termes de diàspora o refugiats.

Exili

Els qui travessaren la frontera el 1939, no ho feren solament per la seva situació personal, individualitzada, 450.000 persones en la mateixa situació més aviat fou un esdeveniment social. Més de 100.000 procedien dels Països Catalans. La repressió sobre els catalans fou doble, política i nacional.

No solament s'exiliaren les institucions polítiques, el govern i el Parlament de

Catalunya, i altres institucions i organitzacions polítiques i socials, sinó tothom que poc o molt se sentia amenaçat, des dels quadres que estructuraven aquesta societat, polítics, intel·lectuals, artistes, professions liberals, universitaris, literats, obrers, camperols, fins a persones sense rellevància pública que per les seves idees o situació eren objecte d'amenaça i temien per la seva situació i per la seva vida.

2. Els exiliats de Mataró

L'exili que es produí a Catalunya en acabada la Guerra dels Tres Anys comparteix totes aquestes característiques. En l'àmbit local, a Mataró també es produí semblantment.

En l'ocupació militar de Catalunya al gener de 1939, l'exèrcit franquista, els «Nacionales», comptava amb tropes mercenàries marroquines, i unitats regulars dels exèrcits alemany i italià. Els dictadors nazi i feixista tenien interessos geoestratègics per ajudar sollevats contra el govern legítim de la República espanyola.

A l'hivern de 1939, la posició estratègica d'Itàlia era la d'encerclar França i evitar que estengués la seva influència sobre una Catalunya (amb Menorca) independent, o simplement republicana, perquè llavors amenaçaria les seves aspiracions d'hegemonia naval a la Mediterrània occidental. Menorca era massa a prop de Sardenya i d'Itàlia. Així mateix, s'interrompia la ruta militar francesa que des de Marsella anava al

Nord d'Àfrica, que durant la Primera Guerra Mundial fou tan important.

Per això s'entén tan bé que els soldats italians que passaren per Mataró el gener de 1939 cridessin com a consigna *A Parigi*.¹ També per als alemanys la victòria franquista era una cosa pròpia: per ideologia anticomunista i agressivitat imperialista. Fins i tot un testimoni assegura que el gener de 1939, a les cruïlles de les carreteres prop de Cervera, haver vist rètols escrits en alemany.²

El nombre de republicans que passaren la ratlla fronterera, Javier Rubio l'ha calculada en 464.000 persones, de les quals, com s'ha dit més amunt, més de 100.000 eren dels Països Catalans.³

A la primera quinzena d'abril de 1939, a Catalunya Nord hi havia 229.000 refugiats sobre una població autòctona de 223.000, que a mitjans de desembre havia disminuït

Acampades a l'exili

¹ XAUBET, Josep: «El vint-i-set de gener, la *liberación* de Mataró i l'última batalla de la guerra» *Civitas Fracta II*, 1989, p. 42.

² Testimoni de Josep M. Layret, 19 d'agost de 1986.

³ DIAZ ESCULIES, Daniel,: *Entre filferrades*, La Magrana, pàgina 61.

fins a 140.000 a tota França, quasi la meitat d'ells dels Països Catalans.

També al Nord d'Àfrica hi hagué refugiats procedents majoritàriament dels ports del País Valencià al març de 1939, entre deu i quinze mil.

Foren molt nombrosos els mataronins d'origen o de residència que hagueren de marxar aquell gener de 1939. Pensem que com a mínim en devien ser uns dos mil. En un estudi recent⁴ n'hem calculat les xifres aproximades. En el cens de 1940 es recullen com a «absents» fins a 1.100 mataronins, que creiem que la majoria devien ésser-ho per exili, i en un moment en què ja n'havien retornat un bon nombre.

La gran majoria dels qui s'exiliaren fou gent comuna, del poble. Els mataronins que marxaren camins de l'exili enllà foren molt nombrosos. N'esmentarem alguns dels més coneguts: l'exbatlle Salvador Cruxent, en Joan Layret, l'Eroles, en Pasqual Leal, en Jaume Lluís, en F. Lladó, en Julià Gual, en Joan Peiró... i un llarg etcètera.

Començarem per anomenar un dels més coneguts i de qui ja se n'ha escrit molt, en Joan Peiró. Joan Peiró (1887-1942), quasi diàriament era a les dependències de la Casa de la Ciutat, durant els dies de

Joan Peiró i Belis

l'ofensiva franquista, donant ànims a qui l'escoltava, comentant les notícies més fantasioses que corrien de boca en boca. Mentre ell s'estava a Mataró envià tota la seva família a la frontera, que s'hagué d'esperar uns quants dies al Pertús fins que l'estat francès deixà entrar la població civil fugitiva. Els franquistes obriren expedient a la

Causa General a tots i cada un d'ells. En marxar, Joan Peiró deixà 675 pessetes de la seva mesada al Forn del Vidre⁵ «devengadas pero no cobradas».⁶ Després de la derrota francesa el 1940, seria lliurat a Espanya per la Gestapo alemanya i afusellat a Paterna en no voler col·laborar en la creació del sindicat vertical.⁷

Quan obriren el pas fronterer, les autoritats franceses només deixaren entrar les dones, la dona de Peiró, la Mercè, i les seves filles. Els nois s'hagueren d'esperar uns quants dies més. En Joan Peiró, bo i

⁵ Recentment enderrocat. Edifici industrial del primer terç del segle XX. L'arqueologia industrial no es valora prou al nostre país // a casa nostra.

⁶ AMM, Gob. 524.

⁷ En un altre paper//escrit nostre publicat (*Civitas Fracta I*, 1987, pàgina 33) es recullen els detalls de la seva detenció. També en fa una semblança biogràfica l'Agustí Barrera a l'article «Joan Peiró: centenari d'un lluitador anarcosindicalista», a *Mataroscrit*, número 32, novembre de 1988. Vegi's el reportatge de Joan Catà «Joan Peiró», en base a entrevistes als seus fills Guillermina i Josep i a Cisquet Sala, publicat a la revista *Maresme*, números 49, 26 d'octubre-2 de novembre de 1978, i 50, 3-10 de novembre de 1978.

⁴ XAUBET, Josep, *Sociologia de la guerra revolucionària a Mataró (1936-1939)*, Edicions Marré, Barcelona 2006. pàgines 78-80 i annexos 5 i 6, pàgines 273-274.

disposar de passaport diplomàtic, no l'utilitzà mai i s'estigué amb la seva família, no l'abandonà mai (la JARE de la qual era vocal Peiró, posà a la seva disposició un avió llavors de la rendició francesa, per evacuar-lo a Amèrica)⁸.

Hom habilità campaments de vacances, refugis, cases de colònies, per a la població civil refugiada. La dona i les filles d'en Peiró anaren a parar en un d'aquests llocs mentre els homes hagueren de treballar a París. La municipalitat es portà força bé amb elles. En altres llocs el tracte dispensat als refugiats no fou tan bo, ja que la premsa de dreta presentava els refugiats com a criminals i indisposaren molta gent en contra seu⁹.

Un altre personatge conegut fou Julià Gual i Masoller (1905-1964). Es quedà a Mataró fins a l'últim moment, a la seva dona, el seu fill i son pare, els feu marxar abans. A casa seva, a la muralla de Sant Llorenç, hi deixà penjant la bandera francesa, per raó de la ciutadania de la seva dona Rita (nascuda a la Catalunya Nord) pensant que així la salvaguardaria de cap saqueig o requisita. Fou la primera casa on entraren els italians llavors de l' «alliberament».

No es pogueren reunir per creuar la frontera. La seva família pogué passar a la casa pairal de la Cerdanya, però ell fou internat en el camp d'Argelers i no en pogué sortir fins al cap d'un any i mig d'internament. Afortunadament, els seus el podien visitar sovint i li entraven menjar i altres coses que necessités¹⁰.

Joan Layret i Pons (1911-1975) tingué més sort. Va saltar la filferrada d'Argelers i a fora el recollí Millet que l'esperava en un automòbil. Aconseguí un salconduit molt aviat i pogué anar de camp en camp, recuperant catalans (n'arribà a treure 18.000) per treballar per al Departament de Municions francès. Aquest departament buscava especialistes a través de les prefectures, pagant sou, s'enfrontà a l'exèrcit que hauria preferit que els catalans s'enllestessin a la Legió. Layret feu delegat seu un altre mataroní, el senyor Torres, que havia estat regidor d'ERC, la família del qual s'estava a Montpeller.

Layret fou un dirigent polític que ha restat bastant en l'anonimat, potser perquè era d'Estat Català, però tingué un paper destacat durant els anys de guerra i després a l'exili. Morí a Veneçuela el 6 de setembre de 1975 quan era a punt de tornar.¹¹

Joan Ballescà i Prat, també d'Estat Català, passà pels camps i les companyies de treballadors, fou agafat pels alemanys el 1940 i trigaria nou anys a poder tornar¹². Fou recollit a la porta del camp d'Agde per Layret, que treballava per compte del Comitè de Refugiats Aquest comitè tenia col·laboradors amb passis per entrar i sortir dels camps d'internament que feien d'enllaç entre els de dins i els de fora, un d'aquests fou Maurici Serrahima.

Salvador Cruxent i Rovira d'ERC, batlle de Mataró fins 1937, gerent del Forn del Vidre, pogué travessar l'oceà Atlàntic cap a

⁸ Entrevista esmentada al *Maresme*.

⁹ Entrevista amb Guillermina Peiró, 1989.

¹⁰ En un altre paper nostre hem traçat la semblança biogràfica de Julià Gual. Vegeu «Un mataroní de Mataró», a *Retorn –La vetlla dels*

records— Rogés Llibres, Mataró-Argentona, 1993.

¹¹ BARRERA, Agustí, «Joan Layret i Pons. Aproximació biogràfica», a *IX Sessió d'Estudis Mataronins*, 1992, pàgines 197-202.

¹² *VI Sessió d'Estudis Mataronins*, 1989.

Amèrica. Des de mitjans anys cinquanta va visitar Mataró diverses vegades. Va ser escollit batlle de Mataró el 1934. Va participar en els Fets del 6 d'Octubre i això li va ocasionar ser reprimat i separat de l'alcaldia. Tornada la normalitat democràtica, va rebre la visita oficial del president Companys a la Fira de 1936.

Com a màxima autoritat ciutadana hagué de fer front a la revolta militar del 19 de juliol de 1936. Per desavinences amb el seu partit i amb altres forces polítiques del Comitè, dimití l'alcaldia. Cruxent també es va doldre dels excessos revolucionaris. Va fer tapiar la Capella dels Dolors, amb la qual cosa salvà aquest monument de la crema iconoclasta.

Va haver de marxar a l'exili amb la seva muller i dos fills. Passà a França i d'allà a Cuba, d'on era la seva dona. Morí el 1970 quan preparava el retorn definitiu a la seva ciutat.

Na Margarita Colomer ha biografat prou completament la primera consellera de l'Ajuntament mataroní, na Consol Nogueras i Seda qui també patí exili, per aquesta raó només resumiré alguns aspectes de la seva vida. Consol Nogueras fou primera dona regidora a l'Ajuntament de Mataró elegida el 1934, feminista de primera hora, s'encarregà de la regidoria del que avui en diríem Benestar social durant tota la duració de la guerra, el 25 de gener de 1939 va marxar a l'exili amb el seu fill petit de 17 anys, va deixar el seu marit i els dos fills grans, que no va veure més. No va tornar de l'exili perquè morí el 1951 a Corenc, prop de Grenoble, on és enterrada.

La majoria de les històries dels mataronins exiliats són semblants, en són centenars i

centenars, però no han estat recollides ni documentades, amb prou feines resten en la memòria de les seves famílies. De molts altres no en queda cap testimoni, bé perquè desaparegueren en el vòrtex de la guerra mundial o bé perquè les seves famílies, úniques que podrien servir-ne el record, també restaren destruïdes.

Consol Nogueras i Seda.

Són històries personals de la gent corrent: soldats, dones i criatures, civils de totes les edats i condicions, que hagueren de fugir per por a la repressió. Els exiliats deixaren enrere una part de la seva història, de les seves vivències, els records, l'enyorança, casa seva... una part de la història dels Països Catalans, i deixaren un país desestructurat, sotmès a la barbàrie més greu que la de 1714.

3. Els mataronins que no s'exiliaren

Restaren els que no pogueren marxar per la raó que fos: qui es creia segur per no haver-se manifestat políticament, els oportunistes que esperaven prosperar adaptant-se a les noves circumstàncies, els porucs o covards, i molta de gent corrent que podríem qualificar d'indiferents davant la situació política. Sobre tots ells ja derrotats, la maquinària de l'estat franquista deixà caure la seva repressió

inhumana, sòrdida, freda, mecànicament pensada i sistemàticament executada, per anihilar-los personalment, socialment i com a nació.

És prou conegut el cas de Josep Abril i Argemí, de qui el 1994 un servidor en va publicar una breu aproximació biogràfica, que na Margarita Colomer també n'ha fet la biografia recentment, per això comentaré algunes coses no tan conegudes. En Josep Abril fou víctima de la repressió, afusellat el 16 de març de 1939 a l'edat de 70 anys (ANC, Presó Model, Fons de Mataró) per haver estat el primer batlle republicà el 14 d'abril de 1931. Aquest és l'únic motiu que ens sembla plausible, ja que de la instrucció del seu expedient processal no se'n deriva cap motiu ni criminal ni penal. S'addueix com a càrrec que «dirigí la palabra a las masas desde el ayuntamiento después de haberlo hecho un representante de la FAI, el que dió a conocer en el asesinato perpetrado aquel mismo día en la persona del que fué rector de Santa Maria»¹³. En aquest redactat en llenguatge processal tan poc clar ni entenedor se l'acusa d'haver donat a conèixer la mort del doctor Samsó i per tant responsable, la qual cosa no és certa, no fou pas ell, com aquest autor ha pogut contrastar històricament amb testimonis¹⁴.

¹³ Archivo General de la Audiencia Provincial. Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas. Barcelona, año de 1939. expt. N° 1113.

¹⁴ Llegint al diari *Llibertat* la ressenya del fet de com es donà a conèixer la notícia de la mort

Aquest expedient fou obert després d'haver estat jutjat sumàriament pel Juzgado Militar Especial de Liquidaciones, i condemnat per rebel·lió militar el 8 de març de 1939, instruit evidentment, amb la intenció de justificar-ne l'afusellament i en aplicació de la Ley de Responsabilidades Políticas de 9 de febrer de 1939, que tenia la finalitat de castigar exemplarment els vençuts. En aquesta llei també es preveia la confiscació de béns. Com que l'Abril, sabater d'ofici¹⁵, era pobre, en data de 9 de juny de

Josep Abril i Argemí

del rector doctor Samsó, entenem que no podia haver estat l'Abril.

«A quarts de tres de la tarda ha sortit de la caserna la columna Malatesta.

En arribar a l'Ajuntament la banda local ha tocat la "Internacional". Fet el silenci ha parlat un representant de la FAI, el qual ha dit que aquest matí s'ha començat a fer justícia afusellant de cara l'ex-rector de Santa Maria.

Després el company Leal, del Comitè Antifeixista, ha assegurat que la columna Malatesta respondrà amb valentia i a la consciència dels treballadors mataronins.

Després ha parlat Josep Abril, alcalde accidental, en nom de la ciutat, ha promès als milicians que no mancarà res a les seves famílies i que a ells els serà tramès tot el que necessitin.

Amb grans ovacions i al so de "la Internacional" la columna ha desfilat marxant més tard cap a Barcelona».

Llibertat, núm. 35, 1 de setembre de 1936. Testimonis d'Esteve Albert i Corp, Josep Reniu i Calvet i Just Abril.

¹⁵ Tenia la sabateria a la casa on vivia de llogater, al carrer de sant Josep número 35. L'amo de la casa digué que la família de l'alcalde Abril sempre podrien viure en aquesta casa. I així fou fins que es morí el fill Just a la dècada dels 90. Fins 1994 l'immoble es

1944, es deixà sense efecte la confiscació (cinc anys després de l'execució!). Donat que vivien a la llar la vídua, Neus Sànchez, un fill solter, Plató, de 20 anys, i un altre fill, Just, fuster, de 27 anys, la setmanada del qual, de 60 pessetes, ara l'únic ingrés de la família, no hi havia res per a confiscar¹⁶.

4. La vida a l'exili

Havent travessat la frontera, els refugiats eren separats i classificats, els militars en un costat, dones i criatures i no combatents en un altre. S'habilitaren camps de vacances, refugis, cases de colònies, albergs, etc., per a la població civil, i camps de concentració per als homes en edat militar.

La família Peiró, junts amb altres famílies, la Mercè i ses filles, com ja s'ha dit, anà a parar a un camp per a civils a la Bretanya. Com que la vila on era instal·lat el camp era regida per socialistes, els refugiats varen ser tractats força bé.

No tanta sort tingueren els homes, internats a camps de concentració improvisats, en els quals no hi havia res de res. Al Barcarès només la sorra de la platja, i filferrades. A Sant Cebrià, arena i filferros. A tot arreu igual. El primer dia hom el passà al ras, fins que amb mantes o amb el que es podia s'improvisaren aixoplucs.

Passats els Pirineus, Joan Ballejà, que estava al batalló basco-català i provenia de les antigues milícies pirinenques, anà a parar al camp d'Argelers on no hi havia res de preparat, el camp ras. S'hagueren de fer forats a terra per protegir-se del vent. Després de quatre mesos fou traslladat al

conservava idèntic i encara s'hi podia veure pintat el rètol sobre la façana.

¹⁶ AGA, expedient esmentat.

Xiqueta refugiada. (Foto Robert Capa)

camp d'Agde (Arieja). D'allà en sortí per anar a treballar per als francesos.

Esteve Albert, Joan Bachs passaren per Mataró camí de l'exili i feren nit a la casa familiar de l'Esteve a Dosrius.

Joan Layret també s'hi aturà de pas, anà al local d'Estat Català a la plaça de Santa Anna, llavors plaça de la Llibertat (on ara hi ha el banc de Santander), cremà els fitxers i recollí la bandera estelada. Layret també conservava l'estelada amb la qual Macià proclamà la República catalana el 1931 i se l'emportà a França. No se sap què se n'ha fet.

Després d'una campanya de 44 dies, França es rendí al III Reich hitlerià. [La campanya de Catalunya en durà 50]. Molts refugiats catalans que llavors es trobaven en companyies de treballadors francesos,

foren capturats pels alemanys. Com que no eren reconeguts com a combatents francesos foren internats en camps d'extermini nazis. Països neutrals els rebutjaren. Francesc Verdalet, havent traspassat la frontera franco-suïssa per Delle (Belfort) fou retornat per les autoritats d'aquest darrer país. Morí un any després en el camp de Gussen, víctima d'una injecció de benzina directament al cor.

Joan Ballescà tingué la «gran sort» de ser a la part de França ocupada pels alemanys, que el capturaren i el tancaren en un camp. Allà només resistiren els més joves. Explica que cada matí havien de recollir i amuntegar els cadàvers dels morts a la nit.

Joan Peiró fou detingut per causa d'una mala coincidència a la demarcació de les dues zones franceses i portat a Alemanya. Reclamat per Serrano Súñer, fou dut a la DGS de Madrid on fou torturat. Tancat a la presó de Paterna, País Valencià, li oferiren de salvar la vida a canvi de col·laborar a la sindical falangista CNS. Havent-s'hi negat, fou afusellat el 24 de juliol de 1942.

Després de la guerra, els refugiats hagueren de refer la seva vida, veient com s'escolaven els anys i l'esperança d'un retorn proper s'esvaïa. Les democràcies, malgrat el boicot a l'Espanya de Franco els anys 1946-47, no volgueren fer caure aquesta dictadura, ni els intents militars dels republicans reeixiren, encara que la invasió de la Vall d'Aran l'octubre de 1944 va estar-hi a punt. Els aliats tampoc no volgueren reconèixer els esforços catalans per l'alliberament. Ja s'ha dit que no deixaren tractar el cas de Catalunya a l'ONU.

A França, principalment, i a altres països europeus, a les repúbliques hispano-americanes, feren la seva vida i hi arrelaren els catalans, acabant per ocupar alts càrrecs i ésser reconeguts en les principals institucions, com les universitats, d'aquells països. Cruixent estigué a Amèrica fins als anys cinquanta. Layret preparava les maletes per tornar quan morí a Punto Fijo, Veneçuela, el 1975.

També estigué a sud-Amèrica el músic mataroní Joan Tutó, però com a emigrat després de la guerra.

Els exiliats tingueren una intensa vida associativa i cultural, s'agruparen, feren casals per tot arreu en uns anys en què a l'interior el desert i l'estultícia ho dominaven tot. A Amèrica, a Mèxic, a l'Argentina, a la Catalunya Nord, publicaren centenars de llibres, revistes, com *Terra Lliure*, de Perpinyà, promoguda per Julià Gual; fundaren empreses de tot tipus. Joan Layret tenia un negoci d'importació-exportació d'agulles de telers de gènere de punt. Julià Gual creà la llibreria Catalogne a Perpinyà, centre de trobada de tots els mataronins que sortien de la Catalunya sota domini franquista

5. Conclusió

Amb el pas del temps, però, l'evolució de la societat a l'interior anava separant-se de l'exili i deixant-lo en un apartat testimonialisme anacrònic.

De tota manera, una part molt important de la història contemporània de la nostra nació, política, social i cultural, s'ha fet a l'exili aquests anys. Bo fora no oblidar-lo ni menystenir-lo i reconèixer-lo. A l'únic lloc on es publicava en català, quan no es podia fer a Catalunya, era a fora. Els grans literats: Segarra, Carner, Pere Quart...,

escriviren en l'exili una part important de la seva obra. Una part no gens menyspreable de la producció literària d'aquest país s'ha fet fora del seu territori.

El mateix fenomen esdevingué a l'exili mataroní, però deixà una petja important en el Mataró d'aleshores; ja hem comentat com els mataronins que anaven a França gairebé tots s'aturaven a la llibreria de Julià Gual.

Hom ha hagut d'esperar que la primera i segona generacions que no visqueren la guerra civil es fessin adults perquè reprenguessin el camí interromput, i després d'un gran hiatus en tots els sentits, les conseqüències del qual encara estem vivint i es deixaran sentir per molt de temps.

Bibliografia

AAVV (1984). *L'exili espanyol a Mèxic. L'aportació catalana*. Ministerio de Cultura-Ajuntament de Barcelona..

BALCELLS, Albert, *Història del nacionalisme català dels orígens al nostre temps*. Col. Textos i documents, 11. Generalitat de Catalunya.

BARRERA, Agustí (1988). «Joan Peiró: centenari d'un lluitador anarcosindicalista», *Mataroscrit*, núm. 32, novembre.

BARRERA, Agustí (1993). «Joan Layret i Pons. Aproximació biogràfica», *IX Sessió d'Estudis Mataronins, 1992*. MASM-PMC, Mataró.

CARRASCO, Jean, (1939-1945) *La odisea de los republicanos españoles en Francia*,

Album-souvenir de l'exil Republicain espagnol en France.

CATÀ, Joan (1978). «Joan Peiró» *Maresme*, II època, núm. 49 i 50, novembre i desembre.

COLOMER I ROVIRA, Margarida (2019). *Consol Nogueras. Primera regidora de Mataró*. Fundació Josep Irla. Barcelona,.

COLOMER I ROVIRA, Margarida (2004). «Josep Abril i Argemí, una aproximació al federalisme republicà». *Sessió d'Estudis Mataronins*, Núm. 21, p. 119-142.

DÍAZ ESCULIES, Daniel (1991). *El catalanisme polític a l'exili (1939-1959)*. Ed. de la Magrana, Barcelona.

DÍAZ ESCULIES, Daniel (1993). *Entre filferrades. Un aspecte de l'emigració republicana dels Països Catalans (1939-1945)*. Editorial La Magrana, Barcelona.

FERRER, Miquel (1977). *La Generalitat de Catalunya a l'exili*, Aymà, Barcelona.

GUAL, Ramon (1989). **xxxx** *VI Sessió d'Estudis Mataronins*, MASM-PMC, Mataró.

RENIU I CALVET, Josep (1986). «Julià Gual i Masoller (1905-1964) Record de l'amic mataroní amb motiu de la Diada Nacional de Catalunya», *Crònica de Mataró*, 9 de setembre.

SAURET, Joan (1979). *L'exili polític català*, Ed. Proa, Barcelona.

STEIN, Louis (1981). *Par-delà l'exil et la nort. Les républicains espagnols en France*, Mazarine.

XAUBET, Josep (1993). «Un mataroní de Mataró » *Recull*. Ed. Rogés Llibres, Mataró-Argenton.

XAUBET, Josep (2006). *Sociologia de la guerra revolucionària a Mataró (1936-1939)*, Marré edicions, Barcelona.